

Kontinuitet och motstridiga ideal

Svenska Bibelsällskapets provöversättning i ett historiskt perspektiv

Större bibelöversättningar på svenskt språkområde har historiskt sett alltid tillkommit på svenska statens initiativ. Sveriges kung eller riksdag har beslutat om när ett nytt översättningsarbete skall starta (och har delvis finansierat det). Redan innan Bibel 2000 publicerades i sin slutgiltiga form lämnade dock den svenska staten över uppdraget – liksom finansiella medel för att kunna utföra det – till Svenska bibelsällskapet.¹ Som en förberedelse för nästa stora översättningsarbete publicerade bibelsällskapet 2015 en provöversättning av Galaterbrevet och delar av Lukasevangeliet.² Det här väcker frågan om vilka konsekvenser det nya huvudmannskapet får för översättningens karaktär. Är provöversättningen av samma slag som tidigare översättningar? Hur kommer därmed nästa stora svenska bibelöversättning att se ut i förhållande till nuvarande (till exempel Bibel 2000 och Svenska Folkbibeln) och tidigare översättningar? Dessa frågor är särskilt viktiga eftersom en ny centrumöversättning³ av Bibeln för det svenska språkområdet har omfattande och djupgående konsekvens för samhället, akademien och en rad kristna trossamfund i Sverige och Finland.⁴

I den här artikeln sätter jag in provöversättningen i ett historiskt perspektiv och undersöker hur den förhåller sig till äldre svenska bibelöversättningar i fråga om översättningsprincip, bildspråk, konkordans

och könsinkluderande språk. De här aspekterna lyfts fram som centrala i de direktiv som ligger till grund för provöversättningen. De sammanfattar alltså vad bibelsällskapet tycker är särskilt viktigt och distinkt hos provöversättningen, samt vad som bör karaktärisera nästa stora svenska bibelöversättning.

BIBELÖVERSÄTTANDETS HISTORIA PÅ SVENSKT SPRÅKOMRÅDE

De äldsta bevarade svenskspråkiga bibelöversättningarna gjordes 1484 i Nådendals kloster, ett birgittinkloster utanför Åbo. De utfördes av Jöns Budde, en av klostrets bröder, och omfattade framför

1 Svenska bibelsällskapet 2015, 8.

2 Svenska bibelsällskapet 2015.

3 Med centrumöversättning menas en bibelöversättning som skall kunna läsas av många och ha ett brett användningsområde. Jämför resonemanget i Svenska bibelsällskapet 2012.

4 Betydelsen bekräftas bland annat av vilka som finns representerade i bibelsällskapets huvudmannaråd. Det innehåller företrädare för de större kristna samfundet i Sverige, ekumeniska rådet i Finland, Sveriges regering, Svenska akademien, Kungliga vitterhetsakademien, svenska förläggarföreningen, samt kristna förläggarföreningen; <http://www.bibelsallskapet.se/om-oss/organisation/huvudmannarad> (3.3.2016). För bruket av svenska bibelöversättningar i Finland, se Huldén 1991.

allt historiska skrifter från Gamla testamentet, till exempel Rut, Ester, Judit och Mackabeerböckerna. Omkring år 1500 genomfördes ett liknande översättningsarbete i birgittinklostret i Vadstena, bland annat av Josua och Domarboken.⁵

Under första halvan av 1500-talet fanns det flera grupper och personer som ville ha Bibeln översatt till svenska, framförallt reformatorer, reformkatoliker och kungen. År 1525 gav Gustav Vasa befallning om att Nya testamentet skulle översättas. Arbetet skulle utföras av domkapiteln och de främsta klosterordnarna, men några direktiv för vad som skulle karaktärisera översättningen gavs dock inte. Flera instanser tycks inte ha genomfört något översättningsarbete alls och mycket tyder på att reformatorerna Laurentius Andrae (som också var kungens sekreterare) och Olaus Petri låg bakom hela eller stora delar av översättningen.⁶ Nya testamentet på svenska gavs ut för första gången 1526, men det var inte en översättning direkt från grekiskan. Den utgick framför allt från Erasmus av Rotterdams latinska översättning av Nya testamentet och var dessutom beroende av Luthers tyska översättning. Därmed var översättningen påverkad av såväl en formdriven (Erasmus latinska) som en delvis meningsdriven (Luthers tyska) översättning.⁷

År 1541 gavs den första kompletta bibelöversättningen på svenska ut, Gustav Vasas bibel. Nu hade också Gamla testamentet översatts – till stor del direkt från Luthers tyska översättning – och Nya testamentet hade revideras utifrån Luthers utgåva.⁸ Gustav Vasas bibel utgör den svenska reformationsbibeln och en av de tre kyrkobiblar som har publicerats på svenska (de andra två är 1917 års översättning och Bibel 2000). Även om den reviderades genom århundradena är det i grunden samma text som dominerade i nästan fyra sekler, från 1526 till 1917.⁹ Att det är en reformationsbibel är tydligt utifrån att den initierades av reformatorer, till stor del tycks ha översatts av dem och dessutom var starkt påverkad av Luthers tyska bibelöversättningar. Gustav Vasas bibel reviderades mer eller mindre kontinuerligt från och med dess första utgåva. Inom tio år kom en ny utgåva av Nya testamentet.¹⁰

Nästa större utgåva av reformationsbibeln var Gustav II Adolfs bibel, som gavs ut 1618. Den kom

till i en tid av lutherortodoxi, enhetssamhälle och humanism, då teologer behärskade såväl hebreiska och grekiska som latin. I arbetet rådde en kamp mellan motstående konfessionella och översättningsprincipiella perspektiv, som bland annat tog sig uttryck i skilda åsikter om huruvida den nya utgåvan skulle vara en revision av den traditionella texten (Gustav Vasas bibel) eller en nyöversättning från grundspråken.¹¹ Resultatet blev en smärre revision och Gustav II Adolfs bibel innehåller inte många större förändringar. I själva texten rör det sig mest om rättelser av fel, samt reviderad stavning och interpunktion.¹²

Nästa stora bibelutgåva är Karl XII:s bibel, som gavs ut 1703. Under 1600-talet gjordes flera försök till mer ordagranna översättningar som utgick direkt från grundspråken. Prästståndet hade dock svårt att acceptera större förändringar i reformationsbibeln, som nu hade funnits i över 100 år och starkt hade påverkat det kyrkliga språket. Karl XII:s bibel blev därför ännu en lätt revision av texten, vilket gjorde att det förutom stavning och interpunktion var mycket små skillnader mellan den och Gustav Vasas bibel.¹³

Under 1800-talet kom det inte ut någon ny officiell svensk bibelöversättning. En bibelkommission tillsattes 1773 av Gustav III, men dess förslag fick inte tillräckligt starkt stöd och arbetet fortsatte fram till 1917. Trots att det inte var möjligt att få stöd för en ny officiell översättning under 1800-talet fanns det ett stort behov av att uppdatera Karl XII:s bibel. Därmed fick en av översättningarna en halvofficiell status genom beteckningen ”normalupplaga”, vilket innebar att den godkändes för att användas i offentlig undervisning i både kyrka och skola. 1883 års normalupplaga var väldigt ordagrann och skiljde sig därmed rejält från reformationsbibeln.¹⁴

Flera normalupplagor gavs ut och därmed övergavs reformationsbibeln allt mer, vilket lade grunden för en ny typ av översättning. Bibelkommissionen, som hade arbetat sedan 1773, fick uppdraget av revidera en text som skulle kunna antas som ny officiell bibelöversättning. De skulle arbeta utifrån Karl XII:s bibel, 1883 års normalupplaga samt källtexterna på deras grundspråk utifrån de bästa tillgängliga handskrifterna. Resultatet, 1917 års översättning, fick officiell status och bibelkommissionen kunde avsluta sitt långa arbete. 1917 års

översättning kombinerade revision av den tidigare texten med nyöversättning direkt från grundspråket, vilket innebar att den bröt traditionen med reformationsbibeln och utgjorde den andra stora kyrkobibeln på svenska.¹⁵

Bibel 2000 är den tredje kyrkobibeln på svenska. Den innebar i sig ytterligare ett brott med traditionen, eftersom den i sin helhet är en nyöversättning direkt från grundspråket och dessutom delvis baserades på nya handskrifter. I kontrast till 1917 års översättning byttes också det enhetliga bibelspråket ut mot en naturlig nutida svenska som varierades utifrån genre och författarstil hos varje bibelbok.¹⁶ Bibel 2000 var den sista officiella bibelöversättningen på svenska.¹⁷ I samband med arbetet med Bibel 2000 lämnades uppdraget att utföra framtida bibelöversättningar till Svenska bibelsällskapet. Därmed förändrades den för svenskt språkområde unika situationen att staten har tagit initiativ till och delvis bekostat bibelöversättningar.¹⁸ Att bibelsällskap eller trossamfund ansvarar för bibelöversättning är det normala i större delen av världen. Det innebär också att det är Svenska bibelsällskapet som beslutar om när nästa större bibelöversättning skall genomföras och vilken karaktär den skall ha.

Svenska Folkbibeln kom till som en reaktion på arbetet med Bibel 2000, producerades av stiftelsen Biblicum och gavs ut första gången 1998. En reviderad version kom ut 2015. Gamla testamentet är en kombination av nyöversättning och revision av 1917 års översättning, medan Nya testamentet har översatts direkt från grekiskan.

År 2015 gav bibelsällskapet ut provöversättning av Galaterbrevet och en del av Lukasevangeliet (Luk 9:51–18:29) och väckte frågan om det är dags att inleda arbetet med en nyöversättning av Nya testamentet. De motiv för en nyöversättning som angavs är att den behövs utifrån framsteg inom bibelforskningen, nya vanor i användningen av svenska språket och förändringar av översättningsteoretiska förutsättningar och ideal.¹⁹

PROVÖVERSÄTTNINGENS DIREKTIV

Bibelsällskapets provöversättningsarbete regleras av en övergripande översättningsprincip och sex stycken tilläggsdirektiv. På nästan varje punkt går

det att identifiera drag hos Bibel 2000 som bibelsällskapet vill revidera, från brist på konkordans och könsinkluderande språk till för mycket bibelspråk och alltför omformulerade metaforer i förhållande till källtexterna.

Som översättningsprincip valdes ”moderat funktionell ekvivalens”. Beteckningen markerar en position mellan ”formell ekvivalens”, då översättningen bevarar källtextens uttryckssätt och form så långt det är möjligt på målspråket, och ”funktionell ekvivalens”, då översättningen uttrycker källtextens mening på ett sätt som är naturligt på målspråket.²⁰ De sex tilläggsdirektiven ligger nära förarbetena till den senaste norska bibelöversättningen, Bibelen 2011.²¹

Det första direktivet handlar om att eftersträva en så konkordant översättning som möjligt på naturlig svenska, framför allt i fråga om viktiga teologiska och religiösa begrepp, liksom de som är särskilt rika på associationer. Inte minst centrala teologiska termer på källspråket skall därmed översättas med samma ord på målspråket för att ”tydliggöra

5 Utbildningsdepartementet 1968, 26.

6 Murray 1981, 13–18.

7 Olsson 2001, 20–21. Med formdriven menas en översättning som framför allt är formellt ekvivalent, medan en meningsdriven översättning domineras av funktionell ekvivalens. Dessa översättningsprinciper beskrivs mer ingående nedan.

8 Olsson 2001, 40–41.

9 Murray 1981, 29–30.

10 Murray 1981, 28; Utbildningsdepartementet 1968, 30.

11 Denna kamp kommer att beskrivas nedan, i samband med analysen om vilka övergripande översättningsprinciper som har varit dominerande vid olika tider.

12 Olsson 2001, 42–44.

13 Murray 1981, 49–57.

14 Olsson 2001, 90; Utbildningsdepartementet 1968, 36.

15 Murray 1981, 122–125; Olsson 2001, 100–102, 106.

16 Olsson 2001, 124–127.

17 I bemärkelsen av bibelöversättningar som har antagits eller bekräftats av kungen eller riksdagen.

18 Svenska bibelsällskapet 2015, 7–8.

19 Svenska bibelsällskapet 2015, 13, 71.

20 Med källspråk avses det språk som man översätter från, medan målspråk refererar till det språk man översätter till (Ingo 1991). Formell och funktionell ekvivalens kommer att beskrivas närmare nedan, under avsnittet om översättningsprincip.

21 Svenska bibelsällskapet 2015, 15.

inombibliska associationer”.²² Det andra direktivet poängterar att bibeltexternas bildspråk är viktigt för att förmedla texternas mening på ett sätt som är relevant för dagen människor. Bildspråk som inte fungerar på svenska skall återges på ett annat sätt, men så långt det är möjligt bör alltså texternas bildspråk bevaras i översättningen.²³ Det tredje direktivet handlar om vikten av att arbeta noggrant med stil och rytm, särskilt i en tid när många människor är mer ljud- än textorienterade. Översättarna bör inte eftersträva variation om upprepningen av ord och uttryck i en källtext är ”ett avsiktligt verkningsmedel”.²⁴

Det fjärde direktivet lyfter fram att språket i översättningen skall moderniseras. Översättarna skall undvika ålderdomliga ord och uttryck som inte ”nära och direkt” kommunicerar textens mening. Det gäller även traditionellt bibelspråk.²⁵ Det femte direktivet slår fast att könsinkluderande språk ”bör eftersträvas”.²⁶ Det poängteras att Bibel 2000 innehåller könsinkluderande språk i lägre grad än äldre svenska översättningar, vilket bibelsällskapet vill förändra. Som exempel anges att ἀδελφοί (”bröder”) ”i många sammanhang” bör översättas med ”bröder och systrar” och υἱοί (”söner”) med ”barn” eller ”söner och döttrar”.²⁷ Det sjätte direktivet handlar om att visa ”trohet mot en ’främmande’ kultur”. Översättningen skall inte dölja kulturella skillnader mellan dåtid och nutid, utan vara beredd att på vissa ställen ”tydliggöra att dåtidens kultur var annorlunda”.²⁸

Nedan kommer jag att analysera hur provöversättningen förhåller sig till äldre svenska bibelöversättningar i fråga om översättningsprincip och tre av bibelsällskapets direktiv: bildspråk, konkordans och könsinkluderande språk.²⁹ Det är särskilt viktigt att analysera hur dessa ställningstaganden i centrala översättningsfrågor förhåller sig till tidigare bibelöversättningar eftersom samma direktiv sannolikt kommer att gälla vid nästa större översättning av Nya testamentet. Detta blir särskilt tydligt genom att bibelsällskapet drar slutsatser om vilka direktiv som skall gälla för provöversättningen genom att inventera vad som har varit vägledande för nyligen genomförda bibelöversättningar till andra språk (till exempel norska och nederländska).

Genom den historiska jämförelsen nedan kommer bibelsällskapets ställningstaganden att placeras i en kontext som klargör vad som menas med de kortfattade direktiven. De blir tydliga och möjliga att utvärdera först när deras konkreta konsekvenser i form av nya översättningar jämförs med andra alternativ på svenska.

BILDSPRÅK

Det finns flera olika sätt att förhålla sig till bildspråk i källtexterna och vilka strategier som används hänger ofta tätt samman med den översättningsprincip som styr arbetet. Formellt ekvivalenta översättningar behåller i regel bilden, även om den inte kommunicerar så bra på målspråket; funktionellt ekvivalenta översättningar ersätter ofta bilden med en annan, som fungerar bättre på målspråket och kommunicerar samma eller en liknande mening. De mest konsekvent genomförda funktionellt ekvivalenta översättningarna ersätter regelbundet bildspråk med klarspråk för att kunna överföra textens mening klart och tydligt, även om det innebär att bredden av kommunikationsformer reduceras.³⁰ De flesta översättningar, oavsett underliggande översättningsprincip, byter ut döda metaforer, bildspråk som har som förlorat sin konkreta betydelse och inte längre uppfattas som metaforer.³¹

Det är tydligt utifrån direktivets formulering att bibelsällskapet menar att Bibel 2000 inte har bevarat tillräckligt mycket av det nytestamentliga bildspråket. Alltför många metaforer har bytts ut eller ersatts med klarspråk.³² Har provöversättningen lyckats undvika detta? Och hur behandlades samma textställen i äldre översättningar? Återgår provöversättningen till en äldre svensk bibelöversättnings-tradition eller bryter den ny mark utifrån bibelsällskapets direktiv?

Jag har gått igenom sexton exempel på bildspråk i Galaterbrevet och Lukasevangeliet,³³ och undersökt hur de har översatts i centrala svenska bibelöversättningar, från den äldsta (1526) till den yngsta (2015).³⁴ Bland dessa återfinns också Svenska Folkbibeln, som på senare år har fått en närmast halv-officiell ställning i Finland. Jämförelsen visar att det inte är Bibel 2000 som har gått hårdast fram med det nytestamentliga bildspråket, utan lika många exem-

pel på hur metaforer har omvandlats till klarspråk finns i 1917 års översättning. Bibel 2000 har i flera fall snarast tagit över eller reviderat en formulering som introducerades i 1917 års översättning, vilken också Svenska Folkbibeln lägger sig nära. Det gäller bland annat i Galaterbrevet 5:6, som innehåller två exempel på bildspråk:³⁵

ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία,

I Kristus är det inte omskärelse eller förhud som förmår något (PÖ 2015)³⁶

I Kristus Jesus beror det inte på om vi är omskurna eller oomskurna, (SFB 2015)³⁷

I ett liv med Kristus Jesus kommer det inte an på omskärelse eller förhud, (2000)

Ty i Kristus Jesus betyder det intet huruvida någon är omskuren eller oomskuren; (1917)

Ty i Christo Jesu är intit bewändt / hwarken omskärelse eller förhud; (1703)

För ty j Christo Jesu är intit bewänt / hwarken umskärilsen eller förhudhen / (1526)

De två exemplen på bildspråk är dels det mångfacetterade ”i Kristus Jesus” (ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) och dels kontrasten mellan omskärelse och förhud. I den senare bilden har samtliga översättningar förutom 1917 och Folkbibeln behållit bildspråkets kombination av termer. 1917 års översättning omvandlar dock bilden till klarspråk och uttrycker tydligt vad de två termerna refererar till (”omskuren” och ”oomskuren”), vilket Folkbibeln följer. Det tycks vara just vad Paulus vill referera till med uttrycken, men de andra översättningarna visar tydligt att bibelsällskapet med sitt direktiv om att bevara bildspråket så länge det fungerar på svenska ställer sig i en lång historisk tradition. När bilden inte omvandlas lyckas översättningarna bevara både något av källtextens form och dess mening.

Det första exemplet på bildspråk består av frasen ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. De flesta översättningar bevarar det för att inte begränsa dess betydelsepotential, men Bibel 2000 introducerar här tolkningen ”i ett liv med Kristus Jesus”. Det är en rimlig översättning av frasen, men genom att överge bildspråket förlorar den också sin bredd av potentiella betydelser,

liksom sin koppling till andra ställen som använder samma bild.³⁸ Det är bara här i Bibel 2000 som frasen översätts med ”i ett liv med Kristus Jesus”; annars används ”i Kristus Jesus”. Det finns alltså goda anledningar att återställa bildspråket i denna vers, i likhet med äldre översättningar och hur uttrycket har tolkats på andra ställen i Nya testamentet.

En liknande översättningshistoria går att finna i Galaterbrevet 2:2, där en ursprunglig idrottsmetafor om att springa ett lopp ersattes med klarspråk redan i 1917, vilket Bibel 2000 och Svenska Folkbibeln följde med smärre revisioner. I linje med bibelsällskapets direktiv återvände provöversättningen till en äldre svensk tradition att bevara bibliskt bildspråk och återger frasen med ”springa eller ha sprungit mitt lopp förgäves”.

Det finns några ställen där samtliga äldre översättningar har bevarat källtextens bildspråk och

22 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 1.

23 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 2.

24 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 3.

25 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 4.

26 Svenska bibelsällskapet 2015, 15.

27 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 5.

28 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 6.

29 Det motsvarar bibelsällskapets andra, första och femte tilläggsdirektiv. Dessa har valts då de har gett markanta avtryck i provöversättningen och därmed tydligast kan jämföras med tidigare översättningar. Av utrymmesskal är det inte möjligt att i den här artikeln granska översättningsmässiga företeelser i anslutning till samtliga direktiv och hur de har uppträtt i äldre översättningar.

30 Dewey 2004, 57.

31 Fee & Strauss 2007, 67–68.

32 Svenska bibelsällskapet 2015, 15; Winninge 2015, 346.

33 Luk 9:51; 10:3; 12:35; 13:24, 28; 16:22; 17:8 och Gal 1:16; 2:2, 9, 11; 3:1, 24; 5:1, 6, 7.

34 De översättningar jag har undersökt är Nya testamentet 1526 (som i lätt reviderad version senare ingick i Gustav Vasas bibel, 1541), Karl XII:s bibel (1703), 1917 års översättning, Bibel 2000, Svenska Folkbibeln (2015), samt Bibelsällskapets provöversättning (2015).

35 I samtliga textexempel i artikeln är kursiveringen min.

36 Förkortningen PÖ 2015 används härifrån som en hänvisning till Svenska bibelsällskapets provöversättning.

37 Förkortningen SFB 2015 används härifrån som en hänvisning till Svenska Folkbibeln i dess reviderade version från 2015.

38 Det finns 46 ställen bland de paulinska breven som använder frasen ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

där provöversättningen ansluter sig till detta. Det gäller till exempel talet om ett lamm bland vargar (Luk 10:3), ett uttryck som fortfarande fungerar på svenska.³⁹ Det gäller också talet om Jakob, Kefas och Johannes som ”pelarna” (Gal 2:9), även om provöversättningen här förtydligar bilden genom att plocka upp tolkningen från 1917 års översättning: ”stötspelarna”. Bilden av att hamna under slavoket (Gal 5:1) har också bestått genom den svenska bibelöversättningshistorien,⁴⁰ liksom metaforen om den trånga porten (Luk 13:24).⁴¹

Det går att urskilja en viss skillnad i hur källtextens bildspråk har hanterats i provöversättningens två textavsnitt. Galaterbrevet innehåller fler och mer lyckade försök att bevara bildspråk, medan översättaren till Lukasevangeliet framför allt har arbetat med att ersätta metaforer med sådana som fungerar bättre på dagens svenska. Ett exempel på hur Galaterbrevet innehåller nya försök att uppfylla bibelsällskapets direktiv om bildspråk återfinns i följande ställe (Gal 2:11):

ὅτε δὲ ἦλθεν Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην,

Men när Kefas kom till Antiochia, opponerade jag mig mot honom *rätt upp i ansiktet*. (PÖ 2015)

Men när Kefas kom till Antiokia gick jag öppet emot honom. (SFB 2015)

Men när Kefas kom till Antiochia vände jag mig öppet mot honom. (2000)

Men när Cefas kom till Antiokia, trädde jag öppet upp mot honom, (1917)

MEñ tå Petrus kom till Antiochien / stod jag honom *uppenbarliga* emot: (1703)

Men thå Petrus kom till Antiochiam / stoodh iach honom *uppenbarligha* emoot / (1526)

Här har samtliga äldre översättningar omvandlat bildspråket som ryms i κατὰ πρόσωπον (ungefär ”mot ansiktet”) till klarspråk i form av ett adverb; ”uppenbarligen” i de äldsta översättningarna (1526, 1703) och ”öppet” i de yngre (1917, 2000, SFB 2015). Provöversättningen har dock lyckats hitta en nutida svensk formulering som tydligt bevarar det nytestamentliga bildspråket: ”rätt upp i ansiktet”. Den nya frasen ligger nära talspråk, men det passar väl in i

Galaterbrevet, som på grekiska ofta framstår som både direkt och osofistikerat.⁴²

I Lukasevangeliet har inte provöversättningen samma spänst och kreativitet i fråga om bildspråket och formuleringar från Bibel 2000 har i de flesta fall bevarats. Följande är ett lyckat undantag (Luk 9:51):

αὐτὸς τὸ πρόσωπον ἐστήρισεν τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ,

vände han blicken mot Jerusalem. (PÖ 2015)

vände han sitt ansikte mot Jerusalem, (SFB 2015)

vände han sina steg mot Jerusalem, (2000)

beslöt han att ställa sin färd till Jerusalem. (1917)

wände han sitt ansichte til at fara äth Jerusalem / (1703)

wende han sitt ansichte till ath fara åât Hierusalem / (1526)

Den bibliska metaforen om att ”vända sitt ansikte” mot något eller någon används här om hur Jesus riktar sin uppmärksamhet mot Jerusalem och inleder sin färd dit. De äldsta svenska översättningarna bevarar metaforen intakt, liksom den betydligt senare men traditionalistiska Folkbibeln. Eftersom metaforen inte är naturlig för svenska (utan ett exempel på bibliskt språk) ersattes den dock i officiella svenska bibelutgåvor redan i och med 1917 års översättning, som valde ett uttryck i klarspråk. Bibel 2000 försökte återskapa något av bildspråket i τὸ πρόσωπον ἐστήρισεν, men uttrycket ”vända sina steg” är inte mer naturligt för svenska än ”vända sitt ansikte”. Provöversättningens val av uttrycket ”vända sin blick” är därmed en väl fungerande kompromiss mellan bevarat bildspråk och naturlig svenska.

Detta ställe är dock något av ett undantag vad det gäller bildspråk i provöversättningen av Lukasevangeliet. På de flesta ställen står uttryck från Bibel 2000 kvar, till och med när de varken fungerar särskilt bra på svenska eller bevarar källtextens bildspråk. Ett exempel på detta är följande (12:35):

ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύρες περιεζωσμέναι

Fäst upp era kläder (PÖ 2015)

Spänn bältet om livet (SFB 2015)

Fäst upp era kläder (2000)

Haven edra länder omgjordade (1917)

Låter edra länder wara omgjordade / (1703)

Låter idhra länder wara umgjordadhe / (1526)

I Nya testamentet 1526 och Karl XII:s bibel har frasen översatts så ordagrant som möjligt, vilket innebär att bildspråket bevaras även om det bibliska uttrycket ("omgjorda sina länder")⁴³ är främmande för svenskan. 1917 års översättning skapar bättre svenska, men behåller det främmande bildspråket. Bibel 2000 och Folkbibeln väljer att överge källtextens bildspråk och ersätta det med ett uttryck ("fästa upp sina kläder" respektive "spänn bältet om livet") som fokuserar på bara en betydelse hos den ursprungliga bilden. Eftersom den praktiska konsekvensen av att "omgjorda sina länder" är att man drar upp sin fotsida skjorta och fäster den med ett bälte eller rep runt midjan så fungerar dessa tolkningar till viss del. De kommunicerar dock inte särskilt bra på dagens svenska och för framför allt inte med sig de följd-betydelse som källtextens uttryck har, nämligen att den som har "fäst upp sina kläder" kan röra sig mer fritt och därmed är redo för arbete eller något annat som väntar. Uttrycket handlar alltså lika mycket om det som följer efter handlingen (redo för nya uppgifter) som själva handlingen i sig (att fästa upp kläderna). Därmed kommunicerar inte uttrycken i Bibel 2000 och Folkbibeln tydligt, särskilt inte till dem som är obekanta med bibliskt språk.⁴⁴ Det är olyckligt att provöversättningen inte erbjuder nya alternativ med samma fantasi som i Galaterbrevet.⁴⁵

Undersökningen av bildspråk i Galaterbrevet och Lukasevangeliet visar att flera bildliga uttryck övergavs och omvandlades till klarspråk först i och med 1917 års översättning. Bibel 2000 följde i samma fotspår och det är mot den bakgrunden som bibelsällskapets direktiv om att bevara bildspråk så långt det är möjligt på svenska skall förstås. I provöversättningen har direktivet tillämpats tydligast i Galaterbrevet, som innehåller flera lyckade försök att behålla eller vitalisera det nytestamentliga bildspråket. Översättningen av Lukasevangeliet har i större utsträckning hållit fast vid uttryck från Bibel 2000, även när de inte fungerar särskilt bra.

KONKORDANS

De flesta funktionellt ekvivalenta översättningar undviker eller är väldigt sparsamma med konkordans. De strävar därmed inte efter att varje term på källspråket så långt som möjligt skall översättas med

samma ord på målspråket. Istället låter de textens mening utifrån dess kontext styra ordvalet av varje ställe i översättningen. Utgångspunkten är att varje ord har ett semantiskt fält, en uppsättning potentiella betydelser. Vilken betydelse det har i ett visst sammanhang avgörs av kontexten och skall därmed inte styras av en övergripande agenda om att översätta termer så likartat som möjligt.⁴⁶

Bibelsällskapet har tvärt emot denna bredare trend bland funktionellt ekvivalenta översättningar valt att provöversättningen skall vara konkordant, om än med en försiktigare uppmaning än i de andra direktiven: "När en konkordant översättning kan uttryckas på naturlig svenska, bör den inte undvikas."⁴⁷ I provöversättningens inledning används en starkare formulering, om att översättarna "bör" återge ett grekiskt ord med motsvarande svenska om det är möjligt utan att det blir onaturligt svenska.⁴⁸ Bibelsällskapet hänvisar till kommittén bakom den

39 Här varierar översättningarna bara i fråga om det talar om "vargar" (2000, SFB 2015, PÖ 2015) eller "ulvar" (1526, 1703, 1917).

40 En skillnad finns mellan uttryck "slavok" i nyare översättningar (2000, SFB 2015, PÖ 2015) och "träldomsok" i de äldre (1526, 1703, 1917).

41 Den enda smärre avvikelser är att 1917 års översättning valde att inkludera ett mindre lyckat samtida ord i frasen: "den trånge dörren".

42 Jämför Byrskog 2015, 350.

43 Trots nästan 500 år i det svenska språket är uttrycket fortfarande främmande, vilket framgår tydligt av hur omfattande kontextuell och språklig beskrivning som krävdes när uttrycket förklarades i en språkspalt i *Dagens Nyheter* år 2008; <http://www.dn.se/kultur-noje/spraknet/att-omgjorda-sig-och-bryta-upp/>.

44 Samma problem återkommer i Luk 17:8, som har en kortare form av uttrycket. Där används endast participet (i formen περι(ωσόμενος), vilket översatts med uttrycket "uppskörta sig" i äldre översättningar (1526, 1703) och någon version av "fästa upp sina kläder" i de yngre (1917, 2000, SFB 2015, PÖ 2015).

45 Risken är dock att det i just det här fallet bara går att undkomma problemet genom att överge bildspråket och återge uttrycket med klarspråk, till exempel med en fras som "göra sig redo". Det skulle fånga textens mening, men till priset av det bildliga uttrycket.

46 Fee & Strauss 2007, 46–50.

47 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 1.

48 Svenska bibelsällskapet 2015, 15.

senaste norska bibelöversättningen, som fokuserade på att bevara centrala teologiska begrepp med hjälp av konkordans.⁴⁹ Bibelsällskapet poängterar att detta också bidrar till att tydliggöra associationer inom och mellan bibeltexterna, vilket i sig är värdefullt.⁵⁰

Jag har analyserat hur sju olika grupper av teologiskt laddade termer i Galaterbrevet och Lukas-evangeliet har översatts i centrala svenska bibelöversättningar. Varje grupp består av termer med en gemensam rot, till exempel ἀμαρτία, ἀμαρτάνω, ἀμαρτωλός ('synd', 'synda', 'syndare').⁵¹ För vissa termer är konkordansen mer eller mindre fullständig i de studerade textavsnitten. Det gäller till exempel översättningen av ἔθνος ('hedning', 'folk')⁵² och olika varianter av roten δικαί- ('rättfärdig')⁵³ i Galaterbrevet, liksom de fall när καλέω ('kalla')⁵⁴ används med Gud som subjekt.⁵⁵

I andra fall har konkordansen varit bristfällig i äldre översättningar, vilket sedan har rättats till. Det gäller till exempel bruket av ἀμαρτία och ἀμαρτωλός ('synd', 'syndare') i Galaterbrevet. Något av de besläktade orden förekommer på fem ställen i den grekiska texten,⁵⁶ men några äldre översättningar använder olika avledningar av 'synd' sex eller sju gånger och skapar därmed en falsk konkordans mellan ställen som saknar en sådan explicit association i källtexten. Se till exempel översättningen av inledningen till Galaterbrevets sjätte kapitel (Gal 6:1), som helt saknar former av ἀμαρτία eller ἀμαρτωλός:

ἐὰν καὶ προληφθῆ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι,
om också någon ertappas med ett *felsteg* av något slag, (PÖ 2015)
om någon skulle ertappas med en *överträdelse*, (SFB 2015)
om någon ändå skulle ertappas med en *överträdelse* (2000)
om så händer att någon ertappas med att begå en *försyndelse*, (1917)
om een menniskia råkade falla i någon *synd* / (1703)
Om så wore ath nåhor menniskia worde becräctat uthaff
någhro *misgerning* / (1526)

Denna vers utgör ett av få ställen där Karl XII:s bibel har ändrat mer än stavningen och interpunktionen hos texten i Nya testamentet 1526. Här har delar av versen omformulerats och παράπτωμα ('felsteg') har översatts med samma term ('synd') som används

för ἀμαρτία. Det skapar en falsk konkordans mellan närbesläktade men inte identiska termer – detta är det enda ställe i Galaterbrevet där Paulus använder παράπτωμα. 1917 års översättning utökar den falska konkordansen genom att använda "försyndelse" både här (om παράπτωμα) och i Galaterbrevet 2:11 (om καταγινώσκω, 'döma').⁵⁷ Bibel 2000 och Folkbibeln tydliggör skillnaden i ordval genom att reservera "synd"/"syndare" för de fall när källtexten har ἀμαρτία/ἀμαρτωλός och använda "överträdelse" för παράπτωμα. Provöversättningen upprätthåller den här skillnaden och bevarar därmed en konkordant översättning i fråga om ἀμαρτία/ἀμαρτωλός.

I andra fall är det nyare översättningar som har minskat konkordansen. Det är särskilt anmärkningsvärt när det gäller provöversättningen, som utifrån bibelsällskapets direktiv bör ha en minst lika hög grad av konkordans som äldre översättningar. I Lukasevangeliet har inte direktivet tillämpats lika tydligt som i Galaterbrevet, vilket påminner om skillnaden inom provöversättningen i fråga om bildspråk. När det gäller konkordansen i översättningen av δίκαιος, ἀδικία, δικαιοῶ ('rättfärdig', 'orättfärdig', 'göra/förklara rättfärdig') är den total i Galaterbrevet, men mer bristfällig i provöversättningen av Lukasevangeliet än i någon av de äldre svenska översättningar som jag har analyserat. Någon form av roten δικαί- förekommer åtta gånger i provöversättningen av Lukasevangeliet.⁵⁸ Bibel 2000 och Folkbibeln bevarar konkordansen på sju av dessa ställen,⁵⁹ medan provöversättningen bara gör det i hälften av fallen. Istället återger den varianter av δίκαιος med "ta sig själv i försvar" (10:29), "vad som är rätt" (12:57), "rättskaffens" (16:15) och "ohederlige" (18:6).⁶⁰

I fråga om vissa begrepp har provöversättningen i de flesta fall följt Bibel 2000 och därmed inte tagit tillfället i akt att öka konkordansen på de ställen där det vore möjligt utan att resultera i dålig svenska. Det gäller till exempel översättningen av ἀμαρτία, ἀμαρτάνω, ἀμαρτωλός ('synd', 'synda', 'syndare') i Lukasevangeliet.⁶¹ Provöversättningen ökar konkordansen något gentemot Bibel 2000,⁶² men tillämpar den inte på två ställen där det skulle ha varit fullt möjligt. Jämför översättningarna nedan (Luk 17:3–4):

ἐὰν ἀμαρτή ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ, καὶ ἐὰν μετανοήσῃ ἄφεσις αὐτῷ· καὶ ἐὰν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἀμαρτήσῃ εἰς σέ

Om din broder gör orätt, så tala honom till rätta. Och om han ångrar sig, så förlåt honom. Om han också gör dig orätt sju gånger om dagen (PÖ 2015)

Om din broder syndar, så tillrättvisa honom, och om han ångrar sig, så förlåt honom. Även om han syndar mot dig sju gånger om dagen (SFB 2015)

Om din broder gör orätt, så tillrättvisa honom, och om han ångrar sig, så förlåt honom. Även om han gör orätt mot dig sju gånger om dagen (2000)

Om din broder försyndat sig, så tillrättvisa honom; och om han då ångrar sig, så förlåt honom. Ja, om han sju gånger om dagen försyndar sig mot dig (1917)

Om tin broder bryter tigh emot / så straffa honom / och om han bättrar sigh / så förlåt honom thet. Och om han bryter tigh emot siu resor om dagen / (1703)

Om så är thin brodher bryter tigh emoot straffa honom / och om han bättrar sigh så förlat honom thet / och om han bryter tigh emoot siw resor om daghen / (1526)

Verbet ἀμαρτάνω, 'synda', används på två ställen, men det är bara 1917 års översättning och Folkbibeln som översätter det med uttryck ("försynda sig" respektive "syndar") som skapar konkordans med andra ord av samma stam (ἀμαρτ-). Utifrån bibelsällskapets direktiv skulle provöversättningen ha kunnat använda "synda" istället för "göra orätt" på båda ställena och därmed tydliggjort den association mellan ἀμαρτία, ἀμαρτάνω och ἀμαρτωλός som är märkbar i källtexten.

En term som är särskilt svår att översätta på ett konkordant sätt är σάρξ, som bland annat kan betyda "kött", "kropp" och "mänsklig natur". Den förekommer arton gånger i Galaterbrevet,⁶³ men eftersom det används med så olika betydelser är det inte möjligt att översätta ordet konkordant på naturlig svenska.⁶⁴ Från och med 1917 års översättning har därmed konkordansen hos σάρξ minskat stadigt. Bibel 2000, Folkbibeln och provöversättningen har hittat en bra balans genom att översätta σάρξ med "kött" på nästan alla ställen där det står i tydlig kontrast med πνεῦμα, 'ande', eller kombineras με αἷμα, 'blod'.⁶⁵

Undersökningen av konkordans i Galaterbrevet och Lukasevangeliet visar att bibelsällskapets

direktiv om konkordant översättning inte tycks ha varit riktat lika tydligt mot Bibel 2000 som direktivet om bevarat bildspråk. Konkordansen hos nästan alla undersökta termer har minskat eller förblivit oförändrad snarare än ökat. Liksom var fallet med bildspråk har direktivet om konkordans tillämpats tydligare i Galaterbrevet än i Lukasevangeliet. Historiskt sett går det inte att urskilja någon tydlig trend, även om de äldre översättningarna (1526, 1703 och 1917) upprätthöll en något tydligare konkordans än de yngre.

49 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 1.

50 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 1.

51 Jag har undersökt följande grekiska termer och grupper av termer: ἀμαρτία, ἀμαρτάνω, ἀμαρτωλός ('synd', 'synda', 'syndare'); δίκαιος, ἀδικία, δικαιοσύνη, δικαίω ('rättfärdig', 'orättfärdig', 'rättfärdighet', 'göra/förklara rättfärdig'); ἔθνος ('hedning', 'folk'); καλέω ('kalla'); πίστις, πιστεύω ('tro'); σάρξ ('kött', 'kropp', 'mänsklig natur'); ταπεινός ('ödmjuk').

52 Gal 1:16; 2:2, 8, 9, 12, 14 (två gånger), 15; 3:8 (två gånger), 14.

53 Gal 2:16 (tre gånger), 17, 21; 3:6, 8, 11 (två gånger), 21, 24; 5:4, 5.

54 Gal 1:6, 15; 5:8, 13.

55 Några smärre variationer förekommer dock. καλέω översätts med både "kalla" och "utkalla" (vilket inte förstör konkordansen) i Nya testamentet 1526 och provöversättningen varvar "folk" och "folkslag" för ἔθνος, istället för "hedning" som i de andra översättningarna.

56 Gal 1:4; 2:15, 17 (två gånger); 3:22.

57 Det görs dock en skillnad mellan "synd"/"syndare", som väljs när källtexten har ἀμαρτία/ἀμαρτωλός, och "försyndelse", som används vid andra ord (i 2:11 och 6:1).

58 Luk 10:29; 12:57; 14:14; 15:7; 16:15; 18:6, 9, 14.

59 Alla utom 12:57, där τὸ δίκαιον översätts med "det som är rätt".

60 Bibel 2000 har följande översättningar för dessa ställen: "visa att han var rättfärdig" (10:29), "det som är rätt" (12:57), "rättfärdiga" (16:15) och "orättfärdig" (18:6).

61 Luk 11:4; 13:2; 15:1, 2, 7, 10, 18, 21; 17:3, 4; 18:13, 19:7.

62 Bibel 2000 hade ett exempel på falsk konkordans i 13:4 ("syndare" för en form av ὀφείλω, 'vara skyldig'), vilket provöversättningen undviker genom att använda uttrycket "mer skyldiga".

63 Gal 1:16; 2:16, 20; 3:3; 4:13, 14, 23, 29; 5:13, 16, 17 (två gånger), 19, 24; 6:8 (två gånger), 12, 13.

64 Jämför Dewey 2004, 48–50, för en beskrivning av motsvarande situation för engelska bibelöversättningar.

65 Gal 1:16; 3:3; 4:29; 5:16, 17 (två gånger), 19, 24; 6:8 (två gånger). Det enda av dessa ställen som inte översätts med "kött" i Bibel 2000, Folkbibeln och provöversättningen är 4:29, där de återger κατά σάρκα med "efter naturens ordning" (2000, PÖ 2015) eller "på mänsklig väg" (SFB 2015).

KÖNSINKLUDERANDE SPRÅK

Sedan mitten av 1980-talet har i princip alla större engelska bibelöversättningar aktivt använt sig av könsinkluderande språk i olika utsträckning för att återge ord och passager som beskriver eller riktar sig till både män och kvinnor.⁶⁶ Det var först i och med bibelsällskapets direktiv inför provöversättningen som könsinkluderande språk aktivt började tillämpas i en svensk bibelöversättning. Som jag kommer att visa nedan har dock könsinkluderande språk förekommit i samtliga svenska bibelöversättningar sedan 1526. Det är därmed relevant att undersöka på vilket sätt könsinkluderande språk inkorporerades mer eller mindre omedvetet i äldre översättningar och vad som har tillkommit i provöversättningens avsiktliga tillämpning av direktivet om könsinkluderande språk. Jag har undersökt en rad textställen i Galaterbrevet och Lukasevangeliet som antingen har översatts med könsinkluderande språk i någon av de större svenska bibelöversättningarna eller som tydligt handlar om både män och kvinnor och därmed skulle kunna återges med det.⁶⁷

Bibelsällskapets direktiv om att könsinkluderande språk ”bör eftersträvas” skall förstås dels utifrån att allt fler bibelöversättningar aktivt tillämpar det och mot bakgrunden av att Bibel 2000 på många ställen använder ett mer könsspecifikt maskulint språk än vad både tidigare översättningar och källtexterna gör.⁶⁸ Ett tydligt exempel på detta är översättningen av υἱός (’son’, ’barn’, ’ättling’). Medan de flesta översättningar översätter υἱοί med ”söner” när det refererar till män och med ”barn” när det refererar till en grupp bestående av både män och kvinnor använder Bibel 2000 normalt ”söner” för båda fallen. Se till exempel följande översättning (Gal 3:26):

πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

För alla är ni *Guds barn* genom tron, i Kristus Jesus. (PÖ 2015)

Alla är ni *Guds barn* genom tron på Kristus Jesus. (SFB 2015)

Alla är ni nämligen genom tron *Guds söner*, i Kristus Jesus. (2000)

Alla ären I *Guds barn* genom tron, i Kristus Jesus; (1917)

Ty I ären alle *Guds barn* genom trona på Christum JEsom. (1703)

För ty j ären alle *guds barn* genom Jesu Christi troo / (1526)

Redan i den äldsta svenska översättningen av Nya testamentet stod det klart för utgivarna att υἱοὶ θεοῦ i detta ställe handlar om alla troende, inte bara män. De valde därför ”guds barn”, något som sedan återkommer i samtliga översättningar utom Bibel 2000.

De flesta internationella bibelöversättningar som tillämpar könsinkluderande språk gör det bara på de ställen där källtextens mening tydligt omfattar både män och kvinnor, till exempel i allmänna utsagor. Ett sådant bruk kallas ofta för ”könskorrekt” språk (”gender-accurate language”), för att poängtera att det rör sig om den bästa översättningen snarare än resultatet av en ideologisk styrning (även om det förstås också handlar om ett ideologiskt val).⁶⁹ När källtexten använder maskulint könsspecifikt språk, men tydligt refererar till både män och kvinnor, översätts detta alltså med ett könsinkluderande ord eller uttryck. Det tycks vara detta som bibelsällskapet hänvisar till i sitt kortfattade direktiv, som nämner att υἱοί ”i många sammanhang” bör översättas med ”barn” eller ”söner och döttrar” (snarare än ”söner”), liksom ἀδελφοί bör återges med ”bröder och systrar” (istället för ”bröder”).⁷⁰

Det är inte bara i fråga om υἱοί som äldre bibelöversättningar innehåller könsinkluderande språk. Det gäller också på ställen där källtexterna innehåller allmänna utsagor, till exempel i följande uttryck (Luk 12:15):

ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ.

Det är inte ägodelar som ger liv, inte ens om *man* har dem i överflöd. (PÖ 2015)

livet handlar inte om att ha överflöd på ägodelar. (SFB 2015)

En människas liv beror inte av överflöd på ägodelar. (2000)

ty en människas liv beror icke därpå att *hon* har överflöd på ägodelar. (1917)

ty ens (menniskios) lijf hänger icke ther på att *hon* många ägodelar hafwer. (1703)

för ty någhor menniskes lijff henger icke ther uppå ath
hon monga äghodelar haffuer. (1526)

I de äldre översättningarna (1526, 1703, 1917) återges det allmänna uttrycket (som underförstått refererar till både män och kvinnor) utan maskulint språk. Tvärtom används det feminina pronomenet ”hon”, eftersom ”människa” har feminint genus på svenska. Bibel 2000 och Folkbibeln använder könsneutrala uttryck (även om den senare gör en onödig omskrivning som eliminerar ”människa”). Här visar en historisk jämförelse att en könsinkluderande översättning av versen (2000, SFB 2015) överges till förmån för en mindre inkluderande sådan (PÖ 2015).

På många andra ställen har dock bibelsällskapets provöversättning använt mer könsinkluderande formuleringar än äldre översättningar. Det gäller bland annat i följande vers (Gal 5:10):

ὁ δὲ ταρασσῶν ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἐάν ᾖ.

Men *den som* förvirrar er ska få bära sin dom, vem *det* än är. (PÖ 2015)

Men *den som* skapar förvirring bland er skall få sin dom, vem *han* än är. (SFB 2000)

Men *den som* försöker ställa till förvirring bland er får ta sin dom, vem *han* än är. (2000)

men *den som* vållar förvirring bland eder, *han* skall bära sin dom, vem *han* än må vara. (1917)

men *then* eder förwillar / *han* skall draga sin doom / *eho han* är. (1703)

men *then* idher förwillar *han* wardher sin doom draghande ee hoo *han* är / (1526)

Här använder de flesta äldre översättningar (1526, 1703, 1917) två maskulina pronomen (”han”) för att återge vad som tycks vara en allmän utsaga. Bibel 2000 och Folkbibeln reducerar det maskulina språket något, men det är först provöversättningen som undviker det helt genom att använda ett könsneutralt pronomen (”det”). Versen ger också ett exempel på hur redan de äldsta svenska översättningarna använde könsinkluderande språk (”then”) för maskulina substantiverade particip (här ὁ ταρασσῶν), vilka i äldre engelska översättningar regelbundet återgavs med ”he who”. Nyare svenska översättningar

använder ”den som” och upprätthåller därmed traditionen med könsinkluderande översättning av maskulina substantiverade particip i allmänna utsagor.

Provöversättningen har också mer könsinkluderande språk än äldre översättningar i de fall som direktivet särskilt talar om, υἱοί och ἀδελφοί.⁷¹ Ovan gav jag ett exempel på könsinkluderande översättning av υἱοί (Gal 3:26). På samtliga ställen där källtexten har ἀδελφοί väljer provöversättningen ”bröder och systrar”.⁷² Översättaren har uppenbarligen uppfattat brevet som riktat till hela församlingen (både män och kvinnor) och väljer därför en könsinkluderande översättning av den term som i Nya testamentet inte bara används för syskon av manligt kön, utan också för medtroende oavsett kön. Alla äldre översättningar översätter ἀδελφοί med ”bröder” på dessa ställen.

Det finns en rad ställen där provöversättningen skulle kunna – eller rentav borde – ha valt en mer könsinkluderande översättning, även om det bara är Folkbibeln som erbjuder ett alternativ att inspireras av (tvärt emot vad som gällde för Luk 11:33 och 12:15). Ett exempel återfinns i följande ställe (Luk 10:16):

ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμὲ ἀθετεῖ.

När *man* lyssnar till er är det mig *man* lyssnar till, och när *man* avvisar er, är det mig *man* avvisar. (PÖ 2015)

Den som lyssnar till er lyssnar till mig, och den som förkastar er förkastar mig. (SFB 2015)

Den som lyssnar till er, *han* lyssnar till mig, och den som avvisar er, *han* avvisar mig. (2000)

Den som hör eder, *han* hör mig, och den som förkastar eder, *han* förkastar mig; (1917)

66 Fee & Strauss 2007, 97.

67 Jag har undersökt samtliga ställen där källtexten använder υἱοί eller ἀδελφοί, samt följande verser: Luk 10:16; 11:24, 33; 12:15; 17:1–2 och Gal 1:6, 15–16; 2:8; 3:5, 26; 5:8, 10; 6:3–6, 10.

68 Svenska bibelsällskapet 2015, 15.

69 Fee & Strauss 2007, 97–98. Jämför Strauss 1998, 14–15.

70 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 5.

71 Svenska bibelsällskapet 2013, punkt 5.

72 Det gäller Gal 1:2, 11; 3:15; 4:12, 28, 31; 5:11, 13; 6:1, 18.

Hvilken eder hörer / *han* hörer migh ; och then eder för-
rachtar / *han* förachtar mig : (1703)

Hoo idher hörer *han* hörer mich / och hoo idher förachtar
han förachtar mich / (1526)

Här har samtliga äldre översättningar (1526, 1703, 1917, 2000), utom Folkbibeln, två maskulina pronomen ("han") i vad som är en tydlig allmän utsaga och som alltså gäller både män och kvinnor. Provöversättningen skulle mycket enkelt och i likhet med Folkbibeln ha kunnat översätta meningen utan dessa maskulina pronomen, som dessutom saknar motsvarighet i källtexten: "Den som lyssnar till er lyssnar till mig, och den som avvisar er avvisar mig." Istället använder den återigen "man" för att skapa en allmän referens, vilket blir särskilt problematiskt eftersom det införs på fyra ställen i meningen. På andra ställen använder översättaren den strategi som föreslås här, att undvika maskulina pronomen när det är möjligt (till exempel i Luk 11:23).⁷³ Strategin att använda "man" förekommer dock nästan uteslutande i översättningen av Lukasevangeliet, medan Galaterbrevet visar prov på andra tekniker i försöken att tillämpa könsinkluderande språk på allmänna utsagor.

Undersökningen av könsinkluderande språk i Galaterbrevet och Lukasevangeliet visar att det har förekommit alltsedan den första svenska översättningen av Nya testamentet (1526). Det tillämpades dock mer eller mindre omedvetet och begränsades till några få typer av uttryck, till exempel när vió refererade till både män och kvinnor eller när maskulina substantiverade particip används i allmänna utsagor. Till följd av bibelsällskapets direktiv om könsinkluderande språk tillämpas det aktivt i provöversättningen och återigen finns en tydlig skillnad mellan Lukasevangeliet och Galaterbrevet. I Lukasevangeliet har översättaren i många fall fört in det opersonliga pronomenet "man" för att skapa en mer könsinkluderande återgivning, dock med begränsad framgång. I Galaterbrevet används ett större antal tekniker för att åstadkomma könsinkluderande översättningar i fler sammanhang, inte bara i allmänna utsagor. Könsinkluderande språk används också vid substantiverade particip som refererar till Gud.⁷⁴

Historiskt sett går det att urskilja två parallella och delvis motstridiga trender. Den ena handlar om att könsinkluderande språk alltid har använts i svenska översättningar, om än på relativt få ställen. Detta förändrades delvis i Bibel 2000, som på somliga av dessa ställen (till exempel när vió används som en referens till en grupp som består av både män och kvinnor) ersatte det könsinkluderande språket med könsspecifikt språk, vilket provöversättningen reagerade på (och återställde). Den andra trenden handlar om att många ord och uttryck som används i allmänna utsagor har översatts med maskulint språk sedan 1526. I dessa fall har Bibel 2000 bevarat det könsspecifika språket, men minskat dess tyngd genom att reducera antalet maskulina pronomen. Provöversättningen har fortsatt trenden genom att delvis eller helt eliminera maskulina pronomen i sådana allmänna utsagor.

ÖVERSÄTTNINGSPRINCIP

Svenska bibelsällskapets direktiv för provöversättningen fungerar som en konkretisering av den grundläggande översättningsprincipen, nämligen att översättningen skall vara "moderat funktionellt ekvivalent".⁷⁵ Valet är en reaktion på den relativt "fria" översättningen i Bibel 2000 och innebär en uppstramning av idealet i riktning mot formell ekvivalens, även om utgångspunkten fortfarande är funktionell ekvivalens. För att förstå den reaktionen är det till hjälp att, liksom var fallet med de konkreta direktiven, studera bruket av olika översättningsprinciper i ett historiskt perspektiv.

Beteckningarna formell och funktionell ekvivalens hänvisar till två motstående idéer om vad som skall prioriteras i en översättning. Formellt ekvivalenta översättningar fokuserar på att bevara källtextens uttryckssätt och form så långt det är möjligt på målspråket, medan funktionellt ekvivalenta översättningar prioriterar att uttrycka källtextens mening på ett sätt som är naturligt på målspråket.⁷⁶ Sedan Eugene Nidas publikationer om funktionell ekvivalens har denna översättningsprincip blivit allt vanligare,⁷⁷ men debatten om vilken princip som är bäst har inte mattats av under de femtio år som har gått.⁷⁸

Att särskilja formell och funktionell ekvivalens utifrån att den förra fokuserar på form och den se-

nare på mening är inte riktigt rättvisande. Båda prioriterar textens mening, men skiljer sig åt i hur de förhåller sig till att överföra meningen till målspråket. Formellt ekvivalenta översättningar använder källtextens form som ett redskap för överföringen, medan funktionellt ekvivalenta översättningar ser källtextens form som ett hinder för den.⁷⁹ För analysen av hur äldre svenska bibelöversättningar skall förstås utifrån uppdelningen formell och funktionell ekvivalens är Kevin Gary Smiths sammanställning av generiska drag hos de två översättningsprinciperna användbar.⁸⁰ Formellt ekvivalenta översättningar karaktäriseras av att de fokuserar på form, prioriterar källspråket, översätter vad som sägs, utgår från ursprungssituationen, bevarar tve tydighet och har en obekvämlig stil på målspråket. Som kontrast står de funktionellt ekvivalenta översättningarna, som karaktäriseras av att de fokuserar på mening, prioriterar målspråket, översätter vad som avsågs, utgår från nutidssituationen, tar bort tve tydighet och har en naturlig stil på målspråket.

Utifrån de här generiska dragen kan även äldre bibelöversättningar placeras på en glidande skala mellan formell och funktionell ekvivalens.⁸¹ De flesta engelska bibelöversättningar från 1500-talet till början av 1900-talet har många gemensamma drag med formell ekvivalens.⁸² Detta är överraskande, eftersom flera ledande och inflytelserika bibelöversättare, till exempel William Tyndale och Martin Luther, beskrev översättningsprinciper som ligger närmare funktionell ekvivalens.⁸³ I praktiken tycks de flesta ändå ha utgått från att en bibelöversättning bör återge både formella strukturer och innehåll hos källtexterna.

De första stora svenska bibelöversättningarna, Nya testamentet 1526 och Gustav Vasas bibel (1541), tycks precis som de engelska ha mer likhet med formell än funktionell ekvivalens. De avsnitt som jag har undersökt (Galaterbrevet och Luk 9:51–19:28) bevarar i stora drag ordföljden, tar över participformer i en del fall när de är obekvämliga på svenska och översätter mångtydiga termer konkor dant. Till exempel återger Nya testamentet 1526 samtliga förekomster av *οἶμα* i Galaterbrevet med någon form av ”kött”, oavsett om det används i betydelsen kött (Gal 1:16), kropp (Gal 4:13), människa

(Gal 2:16), människans natur (Gal 4:29) eller människans syndiga natur (Gal 5:13).

Det faktum att både Gustav II Adolfs bibel (1618) och Karl XII:s bibel (1703) var mycket lätta revisioner av Gustav Vasas bibel innebär att den i grunden formellt ekvivalenta översättningen behöll sin karaktär genom århundradena. Trots det förekom det flera försök att få till en ännu mer ordagrann bibelöversättning, som framför allt skulle utgå från originalspråket. Gustav II Adolf krävde till att börja med en mer ordagrann översättning, men i längden segrade prästerskapet, som ville behålla sin traditionella och lutherska bibelöversättning.⁸⁴ Även i arbetet inför Karl XII:s bibel förekom det flera försök att få till en annan typ av översättning. Kungen ville ha en revision som utgick från källtexterna på deras grundspråk, men prästerskapet bromsade. Till sist fick kungen ge sig och Karl XII:s bibel innehöll mycket små ändringar i själva texten, även om det tillkom mycket material i form av förord, tabeller, ordlistor och liknande.⁸⁵

I den långa processen som ledde fram till 1917 års översättning förekom en rad olika provöversättningar av olika karaktär. Flera av dessa tog hänsyn till de önskemål som hade funnits sedan 1500-talet om en ännu mer ordagrann översättning. Provöversättningarna 1877 och 1882, liksom 1883 års

73 ”Den som inte är med mig är mot mig, och den som inte samlar med mig skingrar”, vilket motsvarar hur versen översätts i Folkbibeln. Bibel 2000 har istället: ”Den som inte är med mig är mot mig, och den som inte samlar med mig, *han* skingrar” [min kursivering].

74 För en mer detaljerad undersökning av könsinkuderande språk, se Nässelqvist 2016.

75 Svenska bibelsällskapet 2015, 14–15.

76 Fee & Strauss 2007, 26–27. För en delvis annorlunda beskrivning av funktionell ekvivalens, se Nord 1997.

77 Framför allt Nida 1964 och Nida & Taber 1969.

78 Dewey 2004, 199–200.

79 Smith 2000, 25.

80 Det följande baseras på Smith 2000, 26 (tabell 1).

81 Fee & Strauss 2007, 28.

82 Smith 2000, 10.

83 Nida 1964, 14–15.

84 Utbildningsdepartementet 1968, 30.

85 Olsson 2001, 54–59.

normalupplaga, var till exempel mer formellt ekvivalenta än tidigare svenska bibelöversättningar. Den text som till sist trycktes som 1917 års översättning följde inte dessa förlagor, utan utgjorde en kompromiss mellan dem som krävde en ordgrann översättning, dem som ville behålla den gamla reformationsbibelns språk och dem som ville att översättningen skulle utgå från de bästa handskrifterna. Resultatet var en bibelöversättning som var något mer formellt ekvivalent än de tidigare med bland annat mycket strikta konkordanskrav.⁸⁶

Bibel 2000 bröt traditionen med mer eller mindre formellt ekvivalenta översättningar. Bibelkommissionen som låg bakom den var tydligt influerad av Nidas ideal och Bibel 2000 bör beskrivas som en funktionellt ekvivalent översättning.⁸⁷ I kontrast mot 1917 års översättning prioriterade översättarna bland annat en samtida språkdräkt som anpassas efter varje texts genre och stilnivå (snarare än en gemensam bibelstil), att meningen hos varje ord i sin kontext skall få komma till uttryck (istället för att styras av strikta krav på konkordans) och att obekanta metaforer och främmande företeelser omformuleras på ett sätt som kommunicerar meningen tydligt på svenska (snarare än att bevara källtextens formuleringar).⁸⁸

Det är mot den här bakgrunden som bibelsällskapets val att skapa en moderat funktionellt ekvivalent översättning skall ses. Genom att revidera översättningsprincipen knyter provöversättningen an till den tidigare svenska bibelöversättningstraditionen som karaktäriseras av både formell ekvivalens och idiomatiska uttryck, samtidigt som det framstår som en försiktig reaktion på alltför ”fria” översättningsval i Bibel 2000. Flera av direktiven pekar i den riktningen, till exempel de om tydligare konkordans, bevarat bildspråk och trohet mot främmande inslag i källtexterna.

Provöversättningen motsvarar vad Gordon Fee och Mark L. Strauss beskriver som en tredje typ av översättning, mellan formell och funktionell ekvivalens, som de beskriver som ”mediating”. Dessa utgår ofta från funktionell ekvivalens, men är trogna mot källtexternas form så långt det är möjligt och innehåller i de flesta fall någon form av könsinkluderande språk. Fee och Strauss identifierar bland

annat New International Version (NIV) och New Jerusalem Bible (NJB) som översättningar av den här typen. Bibelsällskapets reviderade (”moderata”) funktionella ekvivalens och de tilläggsdirektiv som den uttrycks med placerar provöversättningen tydligt i denna mittposition mellan formella och funktionella bibelöversättningar.⁸⁹

SLUTSATSER

I den här artikeln har jag undersökt hur Svenska bibelsällskapets provöversättning av Lukasevangeliet 9:51–19:28 och Galaterbrevet förhåller sig till äldre svenska bibelöversättningar i fråga om några centrala översättningsfrågor: bildspråk, konkordans, könsinkluderande språk och översättningsprincip. Dessa frågor lyfts fram som centrala i direktiven bakom provöversättningen och innefattar aspekter som bibelsällskapet tycker är särskilt viktiga och som därmed med stor sannolikhet kommer att karaktärisera nästa stora svenska bibelöversättning. Den diakrona jämförelsen placerar bibelsällskapets ställningstaganden i en historisk kontext som tydliggör vad som menas med de kortfattade direktiven och hur provöversättningen förhåller sig till de översättningstraditioner som har karaktäriserat bibelöversättningar på svenskt språkområde sedan 1500-talet.

Undersökningen av bildspråk visade att det ofta bevarades i de äldsta översättningarna, men från och med 1917 års översättning omvandlades flera bildliga uttryck till klarspråk eller byttes ut mot andra bilder. Bibelsällskapets direktiv om att bevara bildspråk så långt det är möjligt på svenska är en reaktion på den utvecklingen och står i kontinuitet med en äldre översättningstradition som värnar om källtexternas bildliga uttryck.

Undersökningen av konkordans visade att bibelsällskapets direktiv om att eftersträva en konkordant översättning så långt det var möjligt på svenska inte har genomförts särskilt framgångsrikt. Konkordansen hos nästan alla undersökta termer har minskat eller förblivit oförändrad snarare än ökat, vilket hänger samman med översättningsprincipen. I en funktionellt ekvivalent översättning (också en ”moderat” sådan) är det mycket svårt att skapa omfattande konkordans, vilket är tydligt utifrån att Bi-

bel 2000 och provöversättningen innehåller mindre konkordans än de äldre översättningarna.

Undersökningen av könsinkluderande språk visade att det har förekommit sporadiskt i samtliga svenska bibelöversättningar, men inte tillämpats aktivt förrän i bibelsällskapets provöversättning. Två parallella och delvis motstridiga trender kommer till uttryck i materialet. För det första har könsinkluderande språk alltid använts, till exempel när *vi* o¹ referera, till både män och kvinnor eller när maskulina substantiverade *particip* används i allmänna utsagor, men det minskades märkbart i Bibel 2000, som på många ställen ersatte könsinkluderande språk med köns specifikt språk. För det andra har allmänna utsagor, sådana som refererar till både män och kvinnor, regelbundet översatts med maskulint språk, även om det minskade något i Bibel 2000 genom att antalet maskulina pronomen reducerades. Provöversättningen plockar upp och förstärker den äldre traditionen inom den första trenden (att införa könsinkluderande språk i vissa sammanhang) och ansluter till och accelererar den nyare traditionen inom den andra trenden (att reducera maskulint språk i allmänna utsagor).

Inom provöversättningen finns det stora skillnader mellan hur direktiven har tillämpats i Lukas-evangeliet respektive Galaterbrevet. I fråga om såväl bildspråk och konkordans som könsinkluderande språk är översättningen av Galaterbrevet mer konsekvent, klarare och mer kreativ än Lukasevangeliet, som följer Bibel 2000 i större utsträckning och inte lika ofta tillämpar de givna direktiven.

Undersökningen av grundläggande översättningsprincip visade att de flesta centrala svenska bibelöversättningar mer knyter an till formell ekvivalens än funktionell ekvivalens. Undantaget är Bibel 2000, som är den första tydligt funktionellt ekvivalenta bibelöversättningen på svenska. Bibelsällskapets provöversättning bryter inte med Bibel 2000, men tar ett steg tillbaka och återknyter till en äldre bibelöversättningstradition på svenskt språkområde med en rad direktiv som drar mot formell ekvivalens. Därmed placerar den sig i en mittposition mellan formella och funktionella bibelöversättningar som har blivit allt vanligare de senaste årtiondena. Denna mittposition innebär en

översättning som utgår från funktionell ekvivalens, men är trogen mot källtexternas form så långt det är möjligt och som samtidigt aktivt tillämpar könsinkluderande språk.

Sammantaget står bibelsällskapets provöversättning i tydligare kontinuitet med svensk bibelöversättningstradition än Bibel 2000. Den kombinerar äldre och nyare ideal, men får därmed också problem att jämkla mellan dem, till exempel i fråga om tillämpningen av konkordans. Till och med valet att tillämpa könsinkluderande språk visar sig bygga på två parallella trender från äldre bibelöversättningar som nu accentueras tydligare än tidigare. Provöversättningen är alltså inte av samma slag som tidigare svenska översättningar, men i tydlig kontinuitet med dem, såväl de äldre som de yngre.

Dan Nässelqvist, doc.
dan.nasselqvist@lir.gu.se

BIBLIOGRAFI

1917 års översättning

2000 *Gamla och Nya testamentet: De kanoniska böckerna. Översättningen gillad och stadfäst av Konungen år 1917.* Stockholm: Norstedt.

Bibel 2000

2000 *Bibel 2000. Texterna: Gamla testamentet, Tillägg till Gamla testamentet – de apokryfa eller deuterokanoniska skrifterna, Nya testamentet. Bibelkommissionens översättning 1999.* Stockholm: Verbum.

Byrskog, Samuel

2015 "Att översätta gamla texter". *Svensk Kyrkotidning* 11, 349–351.

Dewey, David

2004 *A User's Guide to Bible Translations: Making the Most of Different Versions.* Downers Grove, IL: InterVarsity.

86 Murray 1981, 122–125; Utbildningsdepartementet 1968, 35–38.

87 Jämför Olsson 2001, 119–130; Ivarsson, 50.

88 Olsson 2001, 124–127.

89 Fee & Strauss 2007, 28.

- Fee, Gordon F. & Strauss, Mark L.
2007 *How to Choose a Translation for All Its Worth: A Guide to Understanding and Using Bible Versions*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Huldén, Lars
1991 ”Den svenska bibeln i Finland”. *Den svenska bibeln: Ett 450-års jubileum*. Ed. Svenska Bibelsällskapet. Stockholm: Proprius, 341–354.
- Ingo, Rune
1991 *Från källspråk till målspråk: Introduktion till översättningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Ivarsson, Fredrik
1999 *Evangelium enligt Markus och Maria: Förslag till revidering av NT 81:s översättning av Markusevangeliet utifrån en diskussion om inklusivt språk*. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Karl XII:s Bibel
1703 *Biblia, Thet är All then Heliga Skrift På Swensko; Efter Konung CARL then Tolftes Befalning Medh förriga Editioner jämnförd*. Stockholm: Henrich Keyzers Tryckerij.
- Murray, Robert
1981 *Bibeln på svenska: Om översättares och tryckares mödor under fem sekler. 1526–1981*. Stockholm: Proprius.
- Nida, Eugene A.
1964 *Towards a Science of Translating*. Leiden: Brill.
Nida, Eugene A. & Taber, Charles R.
1969 *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Nord, Christiane
1997 *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Nya Testamentet 1526
1893 *Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526. Med understöd af Kongl. Maj:t och Svenska Akademien ånyo utgifvet af Aksel Andersson: I Text*. Uppsala: Akademiska Boktryckeriet.
- Nässelqvist, Dan
2016 ”Könsinkluderande språk i nästa svenska bibelöversättning”. *Svensk exegetisk årsbok* 81, 169–216.
2015 ”Svenska Bibelsällskapet provöversättning i ett internationellt perspektiv”. *Svensk teologisk kvartalskrift* 91:4, 153–162.
- Olsson, Birger
2001 *Från Birgitta till Bibel 2000: Den svenska bibelns historia*. Stockholm: Verbum.
- 1968 ”Svenskt bibelöversättningsarbete: En översikt främst med tanke på Nya testamentet”. *Nyöversättning av Nya testamentet: Behov och principer*. Ed. Utbildningsdepartementet. SOU 1968:65. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 349–500.
- Smith, Kevin Gary
2000 *Bible Translation and Relevance Theory: The Translation of Titus*. Avhandling. University of Stellenbosch.
- Strauss, Mark L.
1998 *Distorting Scripture? The Challenge of Bible Translation & Gender Accuracy*. Eugene, OR: Wipf & Stock.
- Svenska Bibelsällskapet
2015 *När tiden var inne... Provöversättning av Lukasevangeliet 9–19 och Galaterbrevet*. Uppsala: Bibelsällskapets förlag.
2013 ”Tilläggsdirektiv enligt beslut i bibelsällskapets styrelse 2013-17”, bilaga till § 43.
2012 ”Översättning av Nya testamentet”, protokoll från bibelsällskapets styrelse, 2012-11-12, bilaga § 63.
- Svenska Folkbibeln
2015 *Svenska Folkbibeln*. Handen: XP Media.
Utbildningsdepartementet
1968 *Nyöversättning av Nya testamentet: Behov och principer*. SOU 1968:65. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Winninge, Mikael
2015 ”När tiden var inne...? – provöversättning av Nya testamentet behöver respons”. *Svensk Kyrkotidning* 11, 346–348.